

Inhabitants of Rock Dwelling near Valečov
from the Perspective of Historical Demography
and Ethnohistory

Abstract: The article approximates the demographic behavior of the inhabitants of the rock dwellings near Valečov Castle in the former political and judicial district of Mnichovo Hradiště/Münchengrätz. It also describes their history. A specific community of the poorest villagers was evicted in 1892. The text is based on the method of family reconstruction and other archival research.

Historická demografie, 2023, 47:1: 77–97

DOI: 10.21104/HD.2023.1.03

Keywords: rock dwellings, poor rural population, segregated population, Valečov Castle (district Mladá Boleslav)

Contact: Mgr. Bc. Lenka Křížová, Ph.D., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9; krizova@hiu.cas.cz

Valečovští skaláci jako badatelské téma

Hrad Valečov, ležící nedaleko obce Boseň na panství mnichovohradištském a později v politickém i soudním okrese Mnichovo Hradiště (dnes okres Mladá Boleslav), nebyl od 17. století obydlen. Přesto se v jeho nejtěsnějším okolí trvale zdržovali lidé; ač byli tzv. valečovští skaláci^[1] oficiálně přiřčeni ke zdejšímu dvoru, resp. ovčárně (Boseň, resp. Valečov čp. 42), reálně žili v místních pískovcových skalách, kde obývali světničky, které zde byly vydlabány do skály patrně v době husitských válek.^[2] Zcela prokazatelně zde někteří obyvatelé žili od konce dvacátých let 19. století,^[3] což mj. připomíná letopočet 1831 u vchodu do jednoho z příbytků.^[4] Jednalo se o specifickou komunitu pauperizovaného venkovského

[1] Pojmenování skaláci – odvozené od jejich atypických příbytků – užil patrně první Václav Kredba roku 1881 ve své vzpomínce na obyvatele skalních bytů, avšak pojmenování se natolik ujalo, že se užívá dodnes, a to i v odborném kontextu.

[2] Kamil PODROUŽEK – František GABRIEL, *Typy objektů valečovského „městečka“*, *Archeologia historica* 32, 2007, s. 211–224; ilustrace srov. Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Soupis památek historických a uměleckých v okrese mnichovohradištském 1*, Praha 1930, s. 595–596.

[3] Existenci skaláků na základě farních matrik lze doložit k roku 1828, kdy zde zemřela Eleonora Štěpánková, původem snad ze Zásadky.

[4] K. PODROUŽEK – F. GABRIEL, *Typy objektů*, s. 215. V září 1832 zde navíc přišel na svět Václav Koudelka. J. G. Sommer, které své dílo vydal roku 1834, napsal: „*Vermuthlich sind sie während des Hussiten- und 30jährigen Krieges der Zufluchtsort der umliegenden Dorfbewohner*

obyvatelstva, kterou následující text představuje po stránce demografické a etnohistorické a která byla v roce 1892 z příbytků vyhnána.

Cílem příspěvku je přiblížit tuto velmi specifickou skupinu obyvatelstva z historicko-demografické a etnohistorické perspektivy, neboť se do značné míry vymykala tradičním způsobům (nejen) demografického chování obyvatel rakouské, resp. rakousko-uherské monarchie druhé poloviny 19. století. Text je založen na metodě rekonstrukce rodin a podrobném archivním výzkumu.

Stav poznání

Literatury, která by se vázala k vesnické chudině či vesnickému proletariátu v 19. století, není mnoho.^[5] Větší pozornost byla těmto vrstvám v nedávné době věnována pro období raného novověku,^[6] resp. zaměřovala se na dělníky^[7] či horníky,^[8] žijící ve městech, a jejich způsoby bydlení.^[9] Problematika týkající se

---

gewesen.“ O tom, že by byly někdejší světničky obydleny, nic neuvádí, srov. Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen. Zweiter Band, Bunzlauer Kreis*, Prag 1834, s. 208.

[5] Např. Jiří MATĚJČEK, *Příspěvek k popisu materiálních pozic chudého venkovského obyvatelstva, řemeslnického a průmyslového dělnictva v Českých zemích ve druhé polovině 19. a na začátku 20. století*, in: Zdeněk Kárník (ed.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí 2. Z dob rakouských a předlitavských 1848–1918*, Praha 1998, s. 115–136; Ctibor NEČAS, *Rom – Cikán – Příklad Martina Daniela vulgo Nosála*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (edd.), *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2008, s. 478–490; Luděk ŠTĚPÁN, *Bydlení vesnické chudiny na Havlíčkobrodsku*, Havlíčkobrodsko 4, 1991, s. 4–6; Jaromír TAUSCH, *Příbytky nemocných a nejchudších. Venkovské chudobince na Pelhřimovsku a Jihlavsku v letech 1900–1938*, Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských 10, 1996, s. 291–312.

[6] Za všechny práce jmenujeme monografii Pavel HIML, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007.

[7] Lumír DOKOUPIL, *Demografie dělnictva v československé a české historiografii*, in: Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia. Sborník z konference věnované 95. výročí narození Arnošta Klímy, Ostrava 2011, s. 40–49; Jiří MATĚJČEK, *Některé ekonomické a sociální předpoklady vývoje dělnické rodiny v období kapitalistické industrializace českých zemí*, Historická demografie 10, 1986, s. 161–176.

[8] Např. Jitka KOCOVÁ, *První havíři na nučických šachtách*, Středočeský sborník historický 9, 1974, s. 51–63; Martin JEMELKA, *Populace Šalomounské hornické kolonie v Moravské Ostravě (1890–1930)*, Historická demografie 28, 2004, s. 157–201. Právě Martin Jemelka se dlouhodobě zabývá problematikou dělnických kolonií na Ostravsku. Z autorovy obsáhlé bibliografie jmenujeme jen souhrnná monografická díla: Martin JEMELKA, *Na kolonii. Život v hornické kolonii dolu Šalomoun v Moravské Ostravě do začátku socialistické urbanizace*, Ostrava 2007; Martin JEMELKA, *Na Šalomouně. Společnost a každodenní život v největší moravskoostravské hornické kolonii (1870–1950)*, Ostrava 2008; Martin JEMELKA, *Z havířských kolonií aneb Jak se žilo havířským rodinám*, Ostrava 2008; Martin JEMELKA (ed.), *Ostravské dělnické kolonie I–III*, Ostrava 2011–2015.

[9] Výběrově k problematice dělnického bydlení, resp. nouzových kolonií: Stanislav HOLUBEC, *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*,

života ve skalách je částečně zpracovaná, avšak téměř žádná z uvedených prací není orientována historicko-demograficky.^[10]

Při sběru dat byla užita metoda tzv. rekonstrukce rodin,^[11] jednalo se tedy o časově relativně náročnou, avšak přesnou metodu, která umožňuje poznat danou problematiku velmi podrobně. Princip metody rekonstrukce rodin spočívá v dohledání všech základních životních událostí sledovaných jednotlivců: u osob,

---

Plzeň 2009, zejm. s. 95–144; Ctibor VOTRUBEC, *Zanikání nouzových kolonií na území Prahy. Příspěvek k zeměpisu velkoměsta*, Sborník Československé společnosti zeměvědné 64, 1959, č. 1, s. 6–12; Ctibor VOTRUBEC, *Ke studiu zanikajících nouzových kolonií na území Československa*, Československá etnografie 10, 1962, s. 109–126; Vanda TŮMOVÁ – Ladislav ŠTĚPÁNEK, *Pražské nouzové kolonie*, Český lid 52, 1965, č. 3, s. 186–191; Vanda TŮMOVÁ, *Pražské nouzové kolonie*, Praha 1971; Ladislav ŠTĚPÁNEK, *Vývoj pražských nouzových kolonií a život jejich obyvatel*, Pražský sborník historický 11, 1979, s. 139–153; Mířjam MORAVCOVÁ – Antonín ROBEK – Jarmila ŠTASTNÁ, *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*, Praha 1981, zejm. 107–182. V poslední době vznikla také celá řada bakalářských a diplomových prací, které se problematice nouzových dělnických kolonií věnují. Zajímavé informace k dané problematice přináší i web <https://www.bahnoprahy.cz> (stav k 1. 2. 2023).

[10] Průkopnické jsou práce Emanuela Baláše, srov. Emanuel BALÁŠ, *Výzkum vesnických sídel a lidových staveb*, Československá etnografie 7, 1959, s. 326; Emanuel BALÁŠ, *Výzkum vesnických sídel, staveb a skalních obydlí v roce 1959*, Československá etnografie 8, 1960, s. 226; Emanuel BALÁŠ, *Výzkum vesnických sídel a staveb*, Československá etnografie 9, 1961, s. 214–216; Emanuel BALÁŠ, *Výzkum vesnických sídel a staveb ÚEF v roce 1961*, Československá etnografie 10, 1962, s. 420; Emanuel BALÁŠ, *Výzkum vesnických sídel a lidových staveb v roce 1962*, Český lid 50, 1963, s. 316–317; Emanuel BALÁŠ, *Výzkum vesnických sídel a lidových staveb v roce 1963*, Český lid 51, 1964, s. 240–241. Za jakýsi souhrn problematiky, byť již dvacet let starý, lze pokládat text František BAHENSKÝ, *Skalní architektura v České republice*, Český lid 89, 2002, s. 239–256. Stavebně historicky jsou orientovány práce K. Podroužka, z nichž uvádíme jen výběr, např. Kamil PODROUŽEK, „Barušky“ – lidová architektura v pískovcovém podloží, Průzkumy památek 4, 1997, s. 57–66; Kamil PODROUŽEK, *Sezónní obytné objekty v pískovcích*, Minulosti Českého Švýcarska 3, 2004, s. 142–159; Kamil PODROUŽEK, *Sušárny ovoce na Dubsku a Kokořínsku*, Minulosti Českého Švýcarska 8, 2012, s. 81–97; Kamil PODROUŽEK *Člověk a pískovec. Tři případové studie osídlení pískovců s teoretickým úvodem o metodě formální analýzy archeologizovaných staveb*, Praha 2018; archeologicky práce Karel KNOP – Ivan PEŘINA, *K otázce ukrytí dobytky v pískovcových skalách*, in: Minulosti Českého Švýcarska 6, 2009, s. 28–40. K problematice skalních obydlí částečně též Petr HNYK, *Skály a lidé. 2. díl. Lidé*, Červený Kostelec 2021 (zde se nacházejí například pasáže o válečných úkrytech); Václav ZIMERMAN – Petr RANDUS – Jiří PILLER, *Jeskyně, skalní hrádky a mlýny Kokořínska*, Mělník 1996; Jiří PILLER – Jiří ADAMOVIČ, *Kokořínsko. Jak mluví skály*, Hostivice 2019. Velmi stručný je text Anna VAŇKOVÁ, *O skalním obydlí v Podkosti*, Zpravodaj Šrámkovy Sobotky 35, 1998, č. 5, s. 38–39. Ze slovenských prací zmíňme alespoň texty Jána Mjartana a Jozefa Fraňa.

[11] Zejm. Eduard MAUR, *Metoda rekonstrukce rodin v historické demografii*, Demografie 24, 1982, s. 101–102; Eliška ČÁŇOVÁ, *Rekonstrukce rodin (příspěvek k metodice historickodemografického výzkumu)*, Archivní časopis 33, 1983, s. 17–23; Eliška ČÁŇOVÁ, *K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov*, Historická demografie 27, 2003, s. 243–249.

kteřé ve skalách alespoň po určitý čas žily, byly tedy v příslušných církevních matrikách dohledány záznamy týkající se jejich narození, sňatku a úmrtí; tato data byla zároveň konfrontována s údaji nacházejícími se ve sčítacích operátech. Z dat byla rekonstruována podoba a struktura jednotlivých rodin, s níž se v textu dále pracuje. Úskalím se stala skutečnost, že řada někdejších obyvatel valečovských skal zemřela až v pokročilém 20. století, a záznamy tak nelze v matrikách dohledat; některé z nich, vedené do roku 1949, nejsou navíc stále ještě zpřístupněny. Z hlediska pramenné základny se opíráme zejména o římsko-katolické farní matriky (jinověrci nebyli dle sčítání lidu z let 1869 a 1890 ve skalách zastoupeni), zejména farního obvodu Boseň, doplňkově však také Březina, Bukovno, Kněžmost, Libošovice, Loukov, Loukovec, Mladá Boleslav, Mnichovo Hradiště, Mukařov, Nový Bor, Všeň.^[12] Využíváme rovněž dochované sčítací operáty pro léta 1869 a 1890 (operáty z roku 1880 nejsou pro mnichovohradištský politický okres dochovány). Zde byl skalákům v rámci Valečova čp. 42 věnován zvláštní oddíl nazvaný „ve skalách“, resp. „skalní byt“. Vzhledem k tomu, že skalní osada byla v roce 1892 pobořena a její obyvatelé rozestěhováni, lze operáty od roku 1900 užít pouze doplňkově. Zajímavým pramenem je kniha evidující trestané domovské příslušníky obce Boseň,^[13] která poskytuje alespoň částečný obraz o případné kriminalitě valečovských skaláků. K upřesnění životních dat posloužila kniha evidující vydané domovské listy.^[14]

Geneze bydlení ve skalách u Valečova

Jak již bylo uvedeno výše, první záznam, který se k existenci skaláků váže, pochází z roku 1828, kdy zde zemřela Eleonora Štěpánková.^[15] Dítětem, u něhož lze první prokázat, že se ve skalním bytě na Valečově narodilo, byl Václav Koudelka v roce 1832. Manželé Václav a Voršila Koudelkovi, jejichž domovské právo bylo v Hrdlořezech, se společně s několika dalšími dětmi nastěhovali do skal někdy mezi lety 1830 a 1832, neboť dcera Kateřina přišla na svět ještě v Kněžmostě. Ke Koudelkovým se zanedlouho uchýlila také Barbora Koudelková, sestra, resp. švagrová manželů, která ve skalách v roce 1835 přivedla na svět děvče. Ve čtyřicátých letech pak ve skalách dožily žebračky Alžběta a Barbora Jihlavcovy. Právě Koudelkovi byli jednou ze dvou rodin, která se zde rozrostla a která ve skalách žila po několik generací. Druhou rodinou byli Lhotákoví, již se přistěhovali mezi

---

[12] Státní oblastní archiv (dále SOA) Praha (Boseň, Březina, Bukovno, Kněžmost, Loukov, Loukovec, Mladá Boleslav, Mnichovo Hradiště, Mukařov); SOA Litoměřice (Nový Bor); SOA Zámorsk (Libošovice, Všeň).

[13] Státní okresní archiv (dále SOKA) Mladá Boleslav, Archiv obce Boseň, Evidence osob trestaných, inv. č. 5.

[14] Tamtéž, Evidence domovských listů, inv. č. 13.

[15] SOA Praha, Sběrka matrik, Boseň, kn. č. 17, pag. 165.

lety 1834 a 1836. V roce 1836 se zde totiž Josefovi a Kateřině, kteří do té doby žili na Zásadce, ve Dnebohu a znovu na Zásadce, narodila dcera Terezie.

Mezi lety 1853 a 1857 se do skal nastěhovali Paldusovi, kteří zde však patrně zůstali jen přechodně, krátce před rokem 1869 sem přišel také čerstvě ovdovělý Jan Koloc s dětmi, který byl ovšem rodákem z valečovského dvora, takže prostředí velice dobře znal. Ve skalách si našel druhou ženu a po roce 1876 se rodina odstěhovala. Nejpozději od roku 1869 zde žili také manželé Halounovi, kterým se postupně narodilo pět dětí. S Lhotákovými byli příbuzní Černí. Jan Černý se do skal přišel v červnu 1879. Je však možné, že tam žil již delší dobu, neboť jeho žena Marie měla za svobodna šest dětí, z nichž tři nejmladší Černý legitimizoval. Před rokem 1890 se do skal nastěhovali také Vojtíškoví. Je možné se domnívat, že Kateřina Vojtíšková, roz. Jihlavcová, pocházející z velice chudých poměrů, byla v příbuzenském poměru s některou ze dvou výše uvedených žebraček téhož příjmení, vzhledem ke stručnosti úmrtních záznamů a četnosti jména v regionu to ovšem nelze prokázat.

Demografické charakteristiky skaláků

Dle sčítání lidu z roku 1869 žilo ve skalách u Valečova celkem 44 osob v 10 „domácnostech“. Lze jen litovat, že se sčítací operáty z roku 1880 nedochovaly. V roce 1890 již bylo domácností pouze 7, obývalo je dohromady 38 osob (srov. Tabulka 1). Tyto údaje se shodují s tím, co později uvedl MUDr. Alfréd Hořice, který se na podzim 1892 účastnil úředního vyklizení skalních bytů.^[16] Celkově se podařilo dohledat 126 osob, které v lokalitě mezi lety 1828–1892 prokazatelně bydlely.

Právě sčítací operáty, v nichž je explicitně uvedeno, že všichni zapsaní obyvatelé bydlí ve skalních bytech, nám ukazují, že ač někteří byli v církevních matrikách vedeni jako obyvatelé valečovského dvora, ve skutečnosti obývali skály. Jejich přiřazení k valečovskému dvoru bylo vzhledem ke geografické blízkosti logické a většina skaláků v něm navíc byla alespoň sezónně zaměstnána. Z rekonstrukce domácností a rodin plyne, že obyvatelé valečovských skal měli mezi sebou úzké příbuzenské vazby. Zdá se, že právě tyto vazby hrály zásadní roli v tom, že se někdo ve skalách usadil. Následující přehled neobsahuje tradiční demografické charakteristiky, avšak všímá si těch, jimiž se obyvatelé osady mohli nějakým způsobem vymykát běžné populaci.

a) Nemanželské děti

Mezi lety 1832 a 1892 se ve skalách s vysokou mírou pravděpodobnosti narodilo 39 dětí,^[17] u dalších pěti je to možné, avšak o něco méně pravděpodobné.

---

[16] Muzeum města Mnichovo Hradiště (dále MMMH), Alfréd HOŘICE, strojopis. Dle něj světničky obývalo „asi sedm rodin, s četnými dětmi, přibližně třicet osob“.

[17] Jako místo narození bylo u dětí narozených ve skalách často uváděno „Valečov 42“. Bohužel

Vzhledem k blízké příbuznosti s rodinami, které v té době ve skalách žily, je ovšem možné považovat všech 44 dětí za homogenní skupinu. Těchto 44 dětí se narodilo celkem 16 matkám. Děti, které se narodily mimo manželství, bylo 16, jednalo se tedy o 36 % z těch, jež se v osadě narodily. Zatímco většina svobodných matek měla jedno nebo maximálně dvě děti, které od sebe byly věkově více vzdálené, našly se dvě ženy, které mimo manželství porodily 3, resp. 6 dětí. Věk svobodných matek v době narození jejich prvního dítěte byl, pokud bylo možné zjistit, 19–21 let, jen ve výjimečných případech vyšší.

b) Nesezdaná soužití a předmanželský pohlavní styk

Z výše uvedeného vyplývá, že počty nemanželských dětí byly v případech skaláků nezvykle vysoké. Z dostupných pramenů bohužel není možné zjistit, zda některé z žen, které rodily nemanželské děti, žily v konkubinátu, avšak ani to nelze vyloučit.^[18] Tento vzorec chování ostatně uplatnil jeden z někdejších skaláků, Antonín Lhoták, který byl čeledínem ve valečovském dvoře. Na konci devadesátých let 19. století žil v konkubinátu s Marií Hakenovou, dcerou čeledína tamtéž, s níž před svatbou zplodil dvě děti, v době sňatku byla nevěsta opět těhotná.^[19] Rekonstrukce rodin mj. umožňuje zjistit, kolik nevěst vstupovalo do manželství těhotných. Z celkového počtu 16 manželských párů, které v průběhu svého života žily ve skalách, máme zjištěno, že nejméně v šesti případech byla nevěsta prokazatelně těhotná a čtyři sňatky alespoň jedno dítě legitimizovaly.^[20] Dva další sňatky pak uzavřel vdovec, jenž se v obou případech oženil s ženou, která již byla v klimakteriu nebo se mu blížila.

c) Novorozenecká, kojenecká a dětská úmrtnost

V poslední třetině 19. století byla novorozenecká a kojenecká úmrtnost stále relativně vysoká. Ještě v osmdesátých a devadesátých letech zemřela pětina dětí do jednoho roku od narození.^[21] Ve skalách prokazatelně mezi lety 1828–1892 zemřelo 11 dětí do 6 let (jedno děvčátko se narodilo mrtvé); šlo o dva novorozence, pět dětí mezi 1 měsícem a 1 rokem, tři děti mezi 1 rokem a 3 lety a jedno dítě

---

nelze vyloučit, že se některé ze skaláckých rodin (načas) přestěhovaly do ovčárny.

[18] Tato hypotéza se nabízí nejméně u dvou párů, které později uzavřely manželství. V jednom případě vstupovala nevěsta do manželství ve vysokém stupni těhotenství, v druhém případě byla matkou šesti dětí, avšak nevíme, zda byl ženich jejich otcem. U tří starších dětí tomu tak jistě nebylo, neboť je po sňatku nelegitimizoval. Máme doloženou i svobodnou matku, která ve skalách porodila v relativně krátkých meziporodních intervalech tři děti; i u ní by bylo možné o nesezdaném soužití uvažovat.

[19] SOA Praha, Sběrka matrik, Boseň, kn. 20, fol. 440 a 441.

[20] Dva sňatky se přes veškerou snahu nepodařilo dohledat. Vzhledem k absenci záznamů o samovolných potratech mohlo být toto číslo reálně ještě vyšší.

[21] Milan HLAVAČKA a kol., *České země v 19. století I*, Praha 2014, s. 208.

mezi 3 a 6 lety. Dále došlo k úmrtí šestiletého a čtrnáctiletého chlapce, který však vzhledem k příčině úmrtí uvedené v matrice, již bylo „otřesení míchy“,^[22] zemřel patrně následkem úrazu. Vezmeme-li v potaz, že se v osadě narodilo během sledovaného období 39, resp. 44 dětí, do šesti let jich zemřelo 31, respektive 27 %, v kategorii do 1 roku se jednalo o 21, respektive 18 %, což zcela odpovídá průměrným číslům vztaženým na celé české země.

Zajímavé je podívat se na nemanželské děti z pohledu úmrtnosti, neboť úmrtnost nemanželských dětí bývala vzhledem k okolnostem jejich příchodu na svět podstatně vyšší než u dětí narozených v manželství.^[23] Z oněch 12 dětí byly nemanželské pouze tři, z čehož plyne, že v případě skaláků byla mortalita nemanželských dětí nižší než u dětí narozených v manželství; tato okolnost však může být zkreslena tím, že se jedná o velmi malý vzorek populace.

d) Průměrný věk a příčiny smrti

Když skalákům na konci osmdesátých let 19. století hrozilo vystěhování, ohravovali se někteří z nich tím, že „celých 58 roků, co v nich [tj. skalních bytech] zůstávají, žádné epidemické nemoci nebylo, rodiče naši i členové našich rodin dosáhli slušného stáří“.^[24] Tato slova lze na základě rekonstrukce rodin opravdu potvrdit. Z úmrtních matrik plyne, že z infekčních chorob – alespoň pokud to tehdejší stav poznání dovoloval – se v osadě objevily pouze tři případy tuberkulózy a některé další ojedinělé případy infekcí horních cest dýchacích. U dětí se jako nejčastější příčina úmrtí objevoval psotník (celkem v 6 případech, tedy 46 %; zajímavé je, že poněkud netypicky i u šestiletého dítěte), další byly záněty dýchacích cest a s nimi spojené diagnózy včetně tuberkulózy (30 %), vyskytly se rovněž mrtvorozenost, trávení těla a již zmíněné otřesení míchy. U dospělých představoval nejčastější příčinu úmrtí zaznamenanou v matrikách marasmus senilis (celých 47 %), byť se samozřejmě v reálu mohlo jednat o nejrůznější spektrum příčin úmrtí. Skutečnost, že se lidé žijící v primitivních podmínkách dožívali vysokého stáří – několik z nich překročilo osmdesátku – může být náhodná, avšak nezdá se, že byty samy o sobě představovaly nezdravé prostředí, čímž později argumentovaly úřady. Dále se v matrikách objevily u dospělé populace příčiny jako tuberkulóza (11 %), další onemocnění dýchacích cest (rozedma plic, zánět plic, dušnost, celkem 18 %), ochrnutí srdce, zánět ledvin, vysílení, sebevražda oběšením.

Přestože vzorek dospělých osob, u nichž máme data úmrtí, je relativně malý (pouze 23 osob), dosahoval průměrný úmrtní věk skaláků, kteří se dožili dospělosti, téměř 68 let. Navzdory tomu, že se jedná o příslušníky různých generací a někteří z nich prožili ve skalách jen několik let života (dokázali například

[22] SOA Praha, Sběrka matrik, Boseň, kn. 18, pag. 282.

[23] Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddani? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009, s. 336.

[24] SOKA Mladá Boleslav, Archiv obce Boseň, Obecní kronika bošeňská I, pag. 89.

lokalitu po čase opustit nebo byli v roce 1892 vystěhováni jako děti), je toto číslo ve srovnání s průměrnými hodnotami pro české země více než nadprůměrné; střední délka života činila v případě, že se jedinec dožil 5 let, v letech 1880–1881 v průměru 54,1 roku u mužů a 56,1 let u žen, o třicet let později nabývala hodnot 58,5, resp. 60,2 roku.^[25]

Lze konstatovat, že epidemie cholery v roce 1892 byla – navzdory všem opatřením, která byla v té době činěna – zřejmě opravdu jen záminkou k vystěhování skaláků.

e) Geografická mobilita

Ve skalách se zdržovali zejména lidé pocházející z nejbližšího okolí: drtivá většina z nich se narodila na mnichovohradištském panství, respektive v politickém okrese Mnichovo Hradiště (v lokalitách Boseň, Bunclava, Dneboh, Drhleny, Kněžmost, Lhotice, Mnichovo Hradiště, Mohelnice, Mužský, Olšina, Soleček, Valečov, Vicmanov, Zápudov, Zásadka). Výjimku představoval Václav Koudelka se ženou, původem z Hrdlořez u Mladé Boleslavi, který se do skal nastěhoval snad roku 1831 poté, co odešel z nedalekého Kněžmosta. Koudelkovi potomci již měli domovské právo v Bosni. Ze vzdálenějších končin byl i Jan Černý z Libošovic, jenž však uzavřel sňatek s obyvatelkou skal Marií Lhotákovou, a Jan Vojtíšek, původem z Rožďalovic v politickém okrese Jičín, který se zase oženil s Kateřinou Jihlavcovou pocházející z Bosně. Děti některých skaláků se narodily v Bukovně nebo Mladé Boleslavi, kam jejich rodiče odešli (načas) za prací. Velká část skaláků měla určitou vazbu k valečovskému dvoru, kde byli – alespoň po určitou část života – zaměstnáni. Protože kromě Jana Vojtíška měli všichni domovské právo v obci Boseň, kam Valečov spadal, byli také do Bosně vystěhováni.^[26] Pouze rodina Halounova odešla do Bunclavy, která však byla rovněž součástí politické obce Boseň.

f) Sociální mobilita

Obyvatelé valečovských skal byli vesměs příslušníky velice chudých rodin. Přestože někteří z nich provozovali řemeslo (jednalo se o obuvníky Václava Koudelku st., jeho syny Františka a Jana a truhláře Josefa Halouna), buď je neuživilo natolik, aby se z komunity sociálně vymkli, nebo jim způsob života, který vedli, natolik vyhovoval, že neusilovali o změnu. Rodiče osob, jež se do skal nastěhovaly, byli obuvníky (u nich však lze předpokládat, že těmi nejchudšími), domkáři, ponocnými, podruhy, čeledíny, nádeníky, dělníky. Čeledíny, nádeníky a dělníky byli také sami skaláci.

Zdá se, že pro některé z nich bylo přebývání ve skalách pouze dočasné a po určité době si dokázali najít jiné bydlení. Je to případ obuvníka Jana Koudelky,

[25] Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965, s. 205.

[26] SOKA Mladá Boleslav, *Archiv obce Boseň, Obecní kronika boseňská I*, pag. 96.

který se sice ve skalách narodil, avšak po vyučení se usadil v Mladé Boleslavi, kde se oženil, na krátkou dobu se v roce 1869 přistěhoval do skal, odkud však zase záhy odešel. Přechodně žili ve skalách také Paldusovi a Kolocovi. Ti prostředří velmi dobře znali, neboť Jan Koloc se roku 1826 narodil ve valečovském dvoře. Po nějakou dobu žil v Bosni, později se odstěhoval do Nového Boru, avšak když zde ovdověl, uchýlil se do skal u Valečova. Zde se poté, co s ním svobodná matka Terezie Lhotáková otěhotněla, znovu oženil, ale po roce 1876 rodina odešla neznámo kam.

Snahu vyběrdnout z prostředí skalácké osady ilustruje snad osud rodiny Jana Vojtíška: nejméně do roku 1880 žila rodina tohoto cukrovarského dělníka v Bosni, avšak vzhledem k tomu, že každé ze čtyř dětí přišlo na svět v jiném čísle popisném, je zřejmé, že se rodina často stěhovala. Syn František se v roce 1882 narodil již ve skalách. Zdá se, že načas chtěli Vojtíškovi skaláckou osadu opustit, neboť v roce 1887 žili nejméně půl roku opět v Bosni.^[27]

Do skal se také uchylovali lidé, kteří odtud pocházeli nebo na obyvatele měli nějakou příbuzenskou vazbu. Netýkalo se to pouze těhotných dívek, ale také dalších příbuzných: přestože Josef Lhoták ve skalách vyrostl, poté, co se oženil a narodil se mu první syn, z Valečova odešel, neboť při sčítání lidu roku 1869 přítomen nebyl. O další čtyři roky později se zde však již narodil jeho další syn Josef. Vyklizení valečovských bytů se mohlo pro některé skaláky stát novým začátkem. Jak lze z dostupných pramenů rekonstruovat, využili této příležitosti patrně pouze Halounovi, z kterých se stali domkáři a poté se načas se usadili na předměstí Prahy. K sociálnímu vzestupu jim patrně dopomohla skutečnost, že oba manželé měli určitou profesní kvalifikaci (srov. níže) a snad i nějaké našetřené peníze.

Valečovští skaláci a většinová společnost

To, co o obyvatelích skal u Valečova víme, odpovídá současnému stavu poznání dané problematiky: jednalo se o pauperizované zemědělské obyvatelstvo, často vykonávající sezónní práce, které se do skalních bytů stěhovalo s největší pravděpodobností spontánně.^[28] Alfréd Hořice napsal: „*Byly to vesměs chudé rodiny, [...] po většině docházeli [skaláci] za prací u valečovského dvora, nebo se živili částečně i jinak. Skoro každá z nich si chovala kozy, drůbež, tu a tam i prasátko [...]. Jako zemědělství dělníci byli ti lidé velmi špatně placeni, takže mnohdy byli nuceni přizívat se z úrody panských pozemků [...].*“^[29]

---

[27] SOA Praha, Sběrka matrik, Boseň, kn. č. 20, fol. 50; tamtéž, Boseň, kn. č. 23, fol. 16.

[28] Srov. F. BAHENSKÝ, *Skalní architektura*, s. 245–246.

[29] MMMH, Alfréd HOŘICE, strojopis.

Bohužel nevíme, nakolik byli obyvatelé skalních bytů religiozní, jejich děti však byly pravidelně křtěny a také umírající byli většinou zaopatřeni. Dne 13. září 1888 navštívil skaláky v jejich osadě po birmování v boseňském kostele litoměřický biskup Emanuel Schöbel a některé z nich podaroval.^[30] Jejich povědomí o vlastním věku však bylo často zkreslené, o čemž svědčí sčítací operáty, v nichž jsou data narození někdy uvedena pouze přibližně, a navíc je zřejmé, že dokumenty, jako byly křestní listy, často neuchovávali.

Vedle náboženství byla v 19. století jedním z prostředků disciplinace obyvatelstva škola, avšak „*děti ,skaláckých‘ rodin navštěvovaly obecnou školu v Bosni [...] velmi nepravidelně, jen pokud jich nebylo potřeba doma, a proto [...] mnoho prý se tam nenaučily.*“^[31] Z farních matrik plyne, že alespoň trochu gramotní někteří z nich byli.^[32] Jistou výjimku představovali jen potomci manželů Halounových: podle vzpomínek pamětníků vystudoval syn Václav vyšší hospodářskou školu a Josef se stal obchodníkem v Praze.^[33] Rodina se ovšem vymykala i tím, že matka Kateřina Halounová byla porodní bábou, a snad tedy určitým způsobem přispívala do domácího rozpočtu.

Obydlí ve skalách byla velmi nuzná. Jednalo se o dvoudílné či třídílné příbytky s hospodářským zázemím,^[34] některá z nich byla nově upravena právě v průběhu 19. století. Objevovaly se i dvojpodlažní příbytky doplněné roubenou konstrukcí.^[35] Podle očitého svědka MUDr. Alfréda Hořiceho měla většina skalních světniček prkenné podlahy, skleněná okna, dřevěné dveře a vybělené stěny;^[36] teplo zajišťovala malá kamna s komínem vyvedeným ven. Některé z místností byly prakticky bez nábytku.

V padesátých letech 20. století se v článku, který byl poznamenán dobově poplatnou rétorikou, objevil popis zřetelných pozůstatků někdejší skalácké osady: „*Dosud [...] najdeme stopy po vybílení vápnem, poličky vytesané do stěn, stopy po kamnech a začouzené otvory, kudy procházely plechové, kouřové roury. Najdeme tu i chlívky pro kozy či vepře, s korýtky vytesanými v kameni a stopy po okenních*

---

[30] Z *Bosně*, Jizeran 9, č. 77, 22. 9. 1888, archová příloha.

[31] MMMH, Alfréd HOŘICE, strojopis.

[32] SOA Praha, Sbírnka matrik, Boseň, kn. č. 22, fol. 333.

[33] MMMH, f. Pozůstalost Aloise Svobody, Obyvatelstvo skalních bytů na Valečově (patrně příloha dopisu ze dne 18. 2. 1943).

[34] K. PODROUŽEK – F. GABRIEL, *Typy objektů*, s. 215.

[35] Zlata GERSDORFOVÁ – Josef HLOŽEK – Petr MENŠÍK, *Úvod do problematiky dokumentace tzv. valečovského „městečka“, k. ú. Boseň, okr. Mladá Boleslav*, in: Jan Hajšman – Petr Mikota – Robert Trnka (eds.), *Na stopě (pre)historii jihozápadních Čech 2. Sborník přátel k životnímu jubileu Petra Rožmberského, Plzeň 2018*, s. 45.

[36] Pozůstatky výmalby byly patrné zejména v některých voštinách ještě v létě roku 2022.

rámech a dřevěném ostění dveří. Byly tu zajisté i dřevěné přístavky, sloužící buď jako kůlny, či k jiným hospodářským účelům, ale i k obývání.^[37]

Porodní bába Kateřina Halounová a její činnost

Velmi zajímavou postavou valečovských skaláků je porodní bába Kateřina Halounová. Narodila se v roce 1841 v Meziluží ve farnosti Libošovice, tedy asi 12 km pěší chůze od Valečova, jako dcera baráčnicka Josefa Barcala. Dne 25. října 1864 se provdala za Josefa Halouna, s nímž měla nejméně 5 dětí. Sama začala jako porodní bába praktikovat zřejmě v roce 1878, a nahradila tak – alespoň v některých vesnicích přiléhajících k hradu Valečov – Terezii Kolocovou ze Dneboha, Kateřinu Knoblochovou z Kněžmosta a částečně i Marii Klofcovou z Kněžmosta, která jí 15. února 1880 pomohla při porodu syna Josefa.^[38] Již za necelé tři týdny byla opět nápomocna sousedkám v Bosni při jejich těžké hodině. Dne 7. prosince 1882 pak vedla svůj vlastní porod a již týden poté (nebyla-li do matriky zapsána pouze jako „pokrývací“ porodní bába)^[39] odrodila manželku čeledína Františka Rejzka.^[40] V Bosni ji na konci listopadu a v prosinci nahradila Marie Rosendorfová z Kněžmosta.

Kateřina Halounová praktikovala nejčastěji ve vesnicích farního obvodu Boseň. Výjimečně působila také v jiných farnostech, které s boseňskou sousedily: roku 1879 vedla porod v Olšině ve farnosti Březina, sporadicky působila také v Kněžmostě (dvakrát v letech 1880 a 1885, jednou v roce 1881, 1886 a 1891) a sousedním Žantově (jednou v roce 1895) ve farnosti Kněžmost,^[41] v Přestavlkách (jednou v roce 1880 a 1887) a Hoškovicích (jednou v roce 1884) ve farnosti Mnichovo Hradiště^[42] a roku 1898 pomáhala na svět dítěti na Budách ve farnosti Bakov nad Jizerou.^[43] Ve farnostech Dolní Bousov, Libošovice, Všelisy a Všeň, které s boseňským farním obvodem sousedily, nebyla její činnost zjištěna. I když vezeme v úvahu, že některé matriční knihy farnosti Boseň nebo sousedních farností, kde mohla Halounová v letech 1878–1915 působit, nejsou badatelsky dostupné (jedná se například o vesnici Drhleny, osadu Čížovka ve farnosti Boseň či o vesnici Býčina

[37] J. SEZIMA, *Z krás a pamětihodností našeho kraje. Skaláci*, Cesta míru 8, č. 79, 9. 7. 1959, s. 3.

[38] SOA Praha, Sbírká matrik, Boseň, kn. č. 20, fol. 26.

[39] Milena LENDEROVÁ a kol., *Ženy s kufříkem a nadějí. Porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století*, Praha 2019, s. 348n.

[40] SOA Praha, Sbírká matrik, Boseň, kn. č. 20, fol. 423 a 424.

[41] SOA v Praze, Sbírká matrik, Kněžmost, kn. č. 4.

[42] SOA v Praze, Sbírká matrik, Mnichovo Hradiště, kn. č. 24.

[43] SOA v Praze, Sbírká matrik, Bakov nad Jizerou, kn. č. 13.

z farnosti Kněžmost), lze si zhruba udělat jistou představu o tom, kolik porodů během jednotlivých let Kateřina Halounová vedla (srov. Tabulka 2).

Po vystěhování valečovských skaláků žila rodina Halounova až do roku 1899 v Bunclavě čp. 14. V květnu roku 1900 se manželé s dětmi Václavem a Boženou přihlásili na Královských Vinohradech u Prahy.^[44] Jednalo se však patrně o pouhou epizodu: již v roce 1901 vedla Kateřina Halounová porody opět v boseňské farnosti a truhlář Josef Haloun zemřel 9. ledna 1903 v Bunclavě čp. 14.

Zatímco synové Josef a Václav zůstali v Praze nebo jejím nejbližším okolí, syn Rudolf žil na Zápudově,^[45] tedy jen několik stovek metrů od někdejších skalních bytů. Kateřina byla praktikující porodní bábou nejméně do roku 1915.

Zánik valečovských skaláků

Vyklizení skalních bytů se patrně domáhala nejpozději od konce osmdesátých let 19. století správa valdštejského velkostatku, které pochopitelně vadilo, že skaláci profitují také z polností hraběte Valdštejna.^[46] S odstupem času si však pamětníci domýšleli, že „pravým důvodem bylo pokřikování dětí na vrchnostenské úředníky“.^[47] Trnem v oku byli skaláci patrně také pro okresního hejtmána, neboť již 22. listopadu 1888 vyzvalo c. k. okresní hejtmanství obec Boseň, aby byla skalákům dána lhůta, dokdy příbytky vyklidí.^[48] Okresní lékař Jan Šorejs tehdy označil byty „za nezdravé a zdraví škodlivé“. Protože obec skalákům nařídila, aby světničky opustili v průběhu ledna 1889, ohradili se Josef a Marie Koudelkovi a František a Josef Lhotákovi, že po celou dobu, co zde žijí, nerozšířila se zde žádná epidemie a členové skaláckých rodin se dožili „slušného stáří, otec i matka naše dosáhli 88 let“. Dále se skaláci odvolávali na zákon o držebnosti, neboť po dobu téměř 60 let, co zde bydlí, nabyli na byty právo.^[49]

Záminkou k vyklizení bytů se ovšem stala epidemie cholery, která se rozmohla v Haliči a Německu (zejména v Hamburku) a která vyvolala také některá další protiepidemická opatření.^[50] Vystěhování, jež proběhlo 5. října 1892, se neobešlo bez zákroku četnictva a valdštejského stavebního ředitele Ing. Čenka Schäferlinga. O něm Alois Svoboda, který shromáždil řadu pramenů k dějinám Mnichovohradištska, tvrdil, že „marně se snažil zachránit typické skalní byty valečovské, které dnes mohly býti turistickým unikem a přitažlivostí výjimečného

---

[44] Národní archiv, Policejní ředitelství I, konskripce, kar. 156, obraz 98.

[45] SOA Praha, Sběrka matrik, Boseň 24, fol. 192.

[46] MMMH, Alfréd HOŘICE, strojopis.

[47] MMMH, f. Pozůstalost Aloise Svobody, dopis ze dne 18. 2. 1943.

[48] SOKA Mladá Boleslav, Archiv obce Boseň, Obecní kronika boseňská I, pag. 88–89.

[49] Tamtéž.

[50] MMMH, Alfréd HOŘICE, strojopis.

rázu. Dost se namáhal inž. Schäferling s dnešním vrch. zdrav. radou dr. Hořicem o jich zachránění s poukazem na nejzdravější stav skaláků“.^[51]

Aby se do skal nemohli jejich obyvatelé vrátit, byly světničky zdemolovány. Obyvatelé byli většinou přestěhováni do svých domovských obcí: Vojtíškovi do Rožďalovic, Lhotákovi, Černí, manželka i dcera po zemřelém Františku Koudelkovi a rodina Josefa Koudelky do Boseň.^[52] Protože obec Boseň byla stejně jako jiné obce povinna v polovině 19. století zříditi svůj „ústav obecních chudých“, byli někteří vystěhováni právě tam,^[53] kde dožili v nejnuznějších podmínkách. Zdá se, že výjimkou byla opět rodina Halounova, jež odešla – jak již bylo řečeno – do Bunclavy a načas žila na Královských Vinohradech.^[54] Roku 1900 žili žebráci František Lhoták, jeho sestry Kateřina a Marie i Josef Koudelka s manželkou Annou v obecním domku v Bosni čp. 25. O deset let později byli již někteří z nich po smrti a byt obývala ještě další žebračka Kateřina Fibikrová.^[55]

Obraz valečovských skaláků v tisku a vzpomínkách

V roce 1881 vydal Václav Kredba svou práci *Květy z českých luhů a hájů*. V ní mimo jiné napsal: „V rozsedlinách skalních upravilo si pět chudobných rodin příbytky. Dva z těchto skalních obyvatelů čili skaláků provozují řemeslo, ostatní živí se prací nádenickou při dvoře, kterýž rozkládá se uprostřed velikých sadův ovocných na úpatí ostrožny a taktéž Valečov se jmenuje.“^[56] Jednalo se o první (známý) záznam o valečovských skalácích v tisku.

Existence skalních bytů měla také určitý ohlas v dobových periodikách: v roce 1881 se zmínka o obyvatelích této osady objevila společně s ilustrací Baltazara Kutiny v časopise *Světozor*. Je zde uvedeno, že „zde nalézá se celá řada skalních slujů obydlených tvoříc dosti velikou osadu“.^[57] Dvě kresby Konstantina Buška, zachycující skalní byty na Valečově, zase byly otištěny v roce 1889 či 1890 v periodiku *Česká domácnost*.^[58] V roce 1888 konstatoval František Kysela v *Hlasech pojizerských*, že existence valečovských skalních bytů je po Čechách známá. Tento autor komentoval život skaláků slovy nepostrádajícími jistý patos: „[...] Spatříš-li

---

[51] Alois SVOBODA, *Rozpomínky*, Pojizerské listy 59, č. 100, 15. 12. 1944, s. 2.

[52] SOKA Mladá Boleslav, Archiv obce Boseň, Obecní kronika boseňská I, pag. 96.

[53] Srov. L. ŠTĚPÁN, *Bydlení vesnické chudiny*, s. 4.

[54] NA, Policejní ředitelství I, konskripce, kar. 156, obraz 91.

[55] SOKA Mladá Boleslav, Sčítání lidu, Boseň, 1900 a 1910.

[56] Václav KREDBA, *Květy z českých luhů. Bajky, připodobnění, pohádky a místopisné vzpomínky*, Praha 1881, s. 57.

[57] B. K., *Skalní byty v Boleslavsku*, *Světozor* 15, 1881, č. 17, s. 201.

[58] MMMH, Pozůstalost Aloise Svobody, sbírka výstřížků.

několik malých, umouněných otrhanců kolem bytů těch se proháněti, tu maně ti troglodité na mysl padnou.^[59]

Skutečnost, že valečovští skaláci žili způsobem života, který si jiní lidé mohli do jisté míry romantizovat, odpovídá obrazu, jenž o nich byl v pozdějších letech vytvořen na základě svědectví několika pamětníků: podle nich to byli „*lidé rozumící bídě, ale vesměs poctiví. Není prý pamětníků, že by se byli dopouštěli krádeží nebo polního pychu*“.^[60] Konfrontujeme-li Evidenci osob trestaných obce Boseň s těmito vzpomínkami, musíme nutně dojít k jinému závěru: ačkoli se většinou jednalo o drobné prohřešky, zejména o potulku, byli někteří skaláci trestáni relativně často. V určitých případech se nejednalo o pouhé přestupky a doba věznění se pak nepohybovala v rádech hodin a dnů, ale týdnů a měsíců.^[61]

Snaha romantizovat život skaláků je patrná také z citovaného spisu Alfréda Hořiceho. Ačkoli lze předpokládat, že jako lékař měl mít povědomí o činnosti zkoušených porodních babiček na Mnichovohradištsku, uváděl, že Kateřina Halounová byla „*jediná porodní babička v dalekém okolí*“.^[62] V okolí skal v té době přitom praktikovaly ještě Marie Hozáková a Marie Klofcová z Kněžmosta a Antonie Svobodová z Mnichova Hradiště.^[63] Přestože Halounová jakožto zkoušená porodní bába musela projít čtyřměsíčním teoreticko-praktickým kurzem na babické klinice při Karlo-Ferdinandově univerzitě, a úroveň jejích znalostí tedy musela alespoň přibližně odpovídat ostatním absolventkám babického kurzu v dané době, uvedl Hořice, že „*odborné vědomosti [Kateřiny Halounové] byly nepatrné a o desinfekci neměla ani potuchy*“.^[64]

Pamětníci, kteří v době druhé světové války vzpomínali na svá dětská léta, si realitu zcela pochopitelně idealizovali. Povědomí o existenci skalní osady existovalo v Bosni a okolí údajně ještě na počátku čtyřicátých let 20. století,^[65] tedy více než o půl století později. Výše citovaný článek z konce padesátých let to ostatně také dokládá. Z Hořiceho spisu i z toho, co shromáždil Alois Svoboda, mimoděk vyplývá i to, jak je lidská paměť nespolehlivá: pramenům úřední proveniencce neodpovídají všechna jména, ale ani některé příbuzenské vztahy a další souvislosti, které autoři uvedli. Povědomí o valečovských skalácích přetrvává v lokalitě dodnes, avšak je spíše podmíněno tím, že fenomén oživuje expozice na hradě Valečov a také informační tabulky v blízkosti samotných skalních bytů.

[59] F[rantišek] KYSELA, *Na Valečově a Mužském*, Hlasy pojizerské 3, č. 19, 7. 10. 1888, s. 7.

[60] MMMH, Pozůstalost Aloise Svobody, Obyvatelstvo skalních bytů na Valečově (patrně příloha dopisu ze dne 18. 2. 1943).

[61] SOKA Mladá Boleslav, Archiv obce Boseň, Evidence osob trestaných.

[62] MMMH, Alfréd HOŘICE, strojopis.

[63] SOA Praha, Sběrka matrik, Boseň, kn. č. 20.

[64] M. LENDEROVÁ a kol., *Ženy s kufříkem*, s. 44 a 80.

[65] MMMH, Pozůstalost Aloise Svobody, dopis ze dne 18. 2. 1943.

Závěr

Ačkoli přebývání ve skalních bytech nebylo – zejména v oblastech, kde se nacházely pískovcové skály – výjimečné,^[66] jednalo se v poslední třetině 19. století o jistý anachronismus.^[67] Dobový standard byl na venkově i v případě velmi nízkých sociálních vrstev vyšší. Byty valečovských skaláků možná vadily také proto, že se jednalo o nezanedbatelný počet osob, které navíc žily poněkud odlišným způsobem života než majoritní společnost.

Demografické chování valečovských skaláků, které lze doložit na základě rekonstrukce rodin, se také do jisté míry odlišovalo od dobového standardu: nezvykle vysoký byl relativní počet nemanželských dětí a snad i nevěst, které do manželství vstupovaly těhotné. Oproti tomu úmrtnost se nevymykala dobovému průměru, přestože zdravotní poměry byly pro oficiální kruhy argumentem, proč osadu vyklidit. Přestože se některým rodákům ze skal podařilo lokalitu na čas opustit (a snad se částečně vymanit z původní sociální vrstvy), často se sem zase vraceli. Je otázkou, nakolik je determinoval sociální původ a nakolik se jednalo o snahu žít po svém a nepodřizovat se společenským pravidlům, která byla pokládána za normu.

Zdá se, že způsob života – ač usedlý – je do jisté míry (zejména v očích většinové společnosti) mohl přibližovat „světským“ osobám,^[68] svědčí o tom ostatně i některé demografické charakteristiky, jako jsou sepejetí s komunitou a větší míra nesezdaných soužití, respektive nemanželských dětí ve srovnání s většinou českou společností.

Valečovští skaláci představovali komunitu, která byla odlišná, s odstupem času jistě zajímavá – a díky tomu se k ní dochovala některá zajímavá svědectví. Pouze při konfrontaci ego-dokumentů s prameny úřední povahy je však obraz jejich života plastický.

---

[66] Jejich souhrn přináší F. BAHENSKÝ, *Skalní architektura*, s. 252–256. Jen namátkou jmenujme nejznámější skalní byty, které se nacházely v okolí hradů Kost, Kokořína, Sloupu v Čechách, na Vidouli u Prahy, v oblasti dnešního Česko-saského Švýcarska.

[67] A to i navzdory tomu, že tento způsob bydlení se uplatňoval ještě během první československé republiky.

[68] Hanka TLAMSOVÁ – Václav ČERNÝ, *Okolnosti uzavírání sňatků „světských“ osob od konce 18. do první třetiny 20. století*, *Historická demografie* 43, 2019, s. 67–99.

TABULKA Č. 1. SKLADBA OBYVATEL SKALNÍCH BYTŮ
TABLE 1. POPULATION COMPOSITION OF ROCK FLATS

Sčítání lidu 1869	Sčítání lidu 1890	Likvidace skalních bytů 1892
František Koudelka (1820–1888) manželka Marie (nar. 1826) dcera Kateřina (1862 –po 1930)	Marie Koudelková dcera Kateřina	Marie Koudelková dcera Kateřina
Kateřina Koudelková (1830 – po 1869) dcera Anna (1850 – po 1869) syn Václav (1856 – po 1928)		
Josef Koudelka (1825–1904) dcera Anna (1857 – po 1869) syn Josef (1862 – po 1890) syn Václav (1865 – po 1943) dcera Marie (1869–1870)	Josef Koudelka syn Josef syn Václav dcera Anna	Josef Koudelka syn Josef syn Václav dcera Anna
Václav Koudelka (1832 – po 1869) manželka Terezie (1830 – po 1869) dcera Marie (1855 – po 1869) syn Čeněk (snad 1863 – po 1869)		
Jan Koudelka (1836 – před 1889) manželka Eleonora (1836 – po 1889) dcera Marie (1864 – po 1869) dcera Františka (1866 – po 1891)		
Josef Haloun (1839–1903) manželka Kateřina (1841 – po 1915)	Josef Haloun manželka Kateřina dcera Božena (1875 – po 1934) syn Václav (1876 – po 1908) syn Josef (1880 – po 1914) syn Rudolf (1882 – po 1925)	Josef Haloun manželka Kateřina dcera Božena syn Václav syn Josef syn Rudolf
Václav Paldus (1817 – po 1869) manželka Barbora (1813 – po 1869) dcera Anna (1853 – po 1869)		
Jan Koloc (1826 – po 1890) dcera Marie (1854 – po 1876) syn Josef (1857–1871) syn Jan (1861 – po 1929) syn Václav (1863 – po 1893) dcera Anna (1866 – po 1876)	Jan Černý (1827–1891) manželka Marie (roz. Lhotáková, srov. níže) dcera Marie (1871 – po 1908) syn Antonín (1876 – po 1937) dcera Anna (1878 – po 1892) dcera Barbora (1881 – po 1892) Antonie Lhotáková, dcera Marie Černé (srov. níže) Josef, syn Antonie Lhotákové (1890–1922) Josef Lhoták, syn Marie Černé (srov. níže)	Marie Černá syn Antonín dcera Marie dcera Anna dcera Barbora Antonie Lhotáková, dcera Marie Černé Josef, syn Antonie Lhotákové Josef Lhoták, syn Marie Černé

Josef Lhoták (1797–1882) dcera Kateřina (1823–1903) syn Václav (1825–1881) syn František (1831–1917) dcera Marie (1834–1914) dcera Terezie (1836 – po 1890) vnučka Anna (dcera Terezie, 1864 – po 1876) vnučka Marie (dcera zemřelé dcery Anny, později prov. Černá, viz výše, 1840 – po 1892) Antonie, pravnučka (dcera vnučky Marie, srov. výše, 1861 – po 1892) Terezie, pravnučka (dcera vnučky Marie, 1864 – po 1869) Josef, pravnuček (syn vnučky Marie, 1866 – po 1928)	František Lhoták sestra Kateřina sestra Marie synovec Josef (syn Marie, 1870–1934)	František Lhoták sestra Kateřina sestra Marie synovec Josef (syn Marie)
Jan Lhoták (1845 – po 1908) manželka Kateřina (1844 – po 1921) dcera Marie (1867 – po 1869)		
	Josef Lhoták (1828–1899) manželka Marie (1836–1905) syn Josef (1873 – po 1921) syn Antonín (1876 – po 1921)	Josef Lhoták manželka Marie syn Josef syn Antonín
	Jan Vojtíšek (1849 – po 1892) manželka Kateřina (1855–1949) syn Eduard (1876 – po 1892) dcera Marie (1877 – po 1892) syn Václav (1879 – po 1892) dcera Alžběta (1880– po 1892) syn František (1882 – po 1919) syn Josef (1885–1957) syn Emanuel (1890 – po 1892)	Jan Vojtíšek manželka Kateřina syn Eduard syn Václav syn František syn Josef syn Emanuel dcera Marie dcera Alžběta dcera Kateřina (1902–1983)

Poznámka: Vzhledem k tomu, že již nelze určit, kdo obýval kterou světničku, nacházejí se na jednom řádku pouze domácnosti, kde je kontinuita bydlení prokázána nějakým pramenem. V soupise nejsou zahrnuty osoby, které se nastěhovaly po roce 1869 a odešly před rokem 1890, případně se mezi těmito dvěma roky narodily a zemřely. Životní data uvádíme pouze v případě prvního výskytu dané osoby.

Note: Since it is no longer possible to determine who inhabited which small world, only households where the continuity of living is proven by some source are found on one line. Persons who moved in after 1869 and left before 1890, or who were born and died between those two years, are not included in the inventory. Life dates are given only in the case of the first occurrence of a given person.

Zdroj: Sčítání lidu 1890, pro rok 1892 rekonstruováno na základě vzpomínek A. Hořiceho, boseňských kronik a farních matrik.

Source: Census 1890, reconstructed for 1892 on the basis of A. Hořice's memories, chronicles of Boseň and parish registers.

TABULKA Č. 2. POČET PORODŮ, KTERÉ ODVEDLA KATEŘINA HALOUNOVÁ VE FARNOSTI BOSEŇ A V DALŠÍCH LOKALITÁCH

TABLE 2. NUMBER OF DELIVERIES PERFORMED BY KATEŘINA HALOUNOVÁ IN THE PARISH OF BOSEŇ AND IN OTHER LOCALITIES

Rok	Boseň	Branžez	Bunclava	Čížovky	Drhliny	Dneboh	Dobrá Voda	Kamenice	Lhotice	Mužský	Nová Ves	Slivice	Valečov	Zakopná	Zápudov	Zásadka	Ostatní lokality	Celkem
1878	5	2	1	-	-	-	2	-	2	-	1	-	3	-	5	-	-	21
1879	11	3	-	-	-	-	3	-	-	3	1	-	1	-	1	4	1	28
1880	22	4	2	2	-	-	-	-	5	2	3	-	5	1	1	2	3	52
1881	14	3	3	1	-	-	3	-	5	4	1	1	4	1	4	2	1	47
1882	8	1	1	-	-	-	-	-	1	8	1	2	8*	-	2	3	-	35
1883	16	-	1	-	-	-	3	-	3	1	-	-	2	-	-	3	-	29
1884	12	-	1	-	-	-	1	-	2	11	-	1	7	-	1	1	1	38
1885	9	-	1	-	-	-	1	-	3	2	-	1	2	-	1	3	2	25
1886	7	-	1	-	-	-	2	-	3	5	3	1	2	-	2	2	1	29
1887	6	-	1	-	-	-	1	-	4	6	-	1	3	-	1	4	1	28
1888	11	-	-	-	-	-	1	-	1	4	1	-	6	1	3	4	-	32
1889	4	-	1	-	-	-	-	-	5	7	-	2	6	-	1	4	-	29
1890	11	-	-	-	-	-	1	-	4	2	2	2	4	1	1	1	-	29
1891	3	-	1	-	-	1	-	-	4	5	-	-	9	-	2	1	1	27
1892	7	-	1	-	-	-	1	-	2	3	-	4	6	-	3	1	-	28
1893	1	-	-	-	-	-	-	-	5	4	-	-	4	-	-	1	-	15
1894	8	-	1	-	-	-	-	-	6	-	-	2	5	-	2	3	-	27
1895	4	-	-	-	-	-	4	-	6	3	2	-	5	-	-	-	1	25
1896	1	-	1	-	-	-	1	-	2	4	-	-	1	-	-	-	-	10
1897	2	-	-	-	-	-	2	-	2	4	1	-	5	-	1	4	-	21
1898	2	-	-	-	-	-	2	-	2	3	-	-	2	-	1	1	1	14
1899	1	1	1	-	-	-	4	-	2	2	-	-	1	-	1	2	-	15
1900	-	-	-	-	-	-	1	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-	5
1901	-	-	-	x	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1902	1	-	1	x	x	-	1	x	-	1	-	-	-	-	-	-	-	4
1903	1	-	1	x	x	-	2	x	1	4	-	1	-	-	-	4	-	14
1904	2	-	1	x	x	1	1	x	3	3	-	-	-	-	-	2	-	13
1905	5	1	3	x	x	-	1	x	5	2	-	-	2	-	1	3	-	22
1906	4	1	1	x	x	-	1	x	1	3	-	-	3	-	2	2	-	18

1907	4	-	-	x	x	1	4	x	6	2	-	-	-	-	1	4	-	22
1908	5	-	1	x	x	-	1	x	1	1	-	-	-	-	-	4	-	13
1909	6	1	-	x	x	1	3	x	-	5	-	-	-	-	-	3	-	18
1910	1	-	1	x	x	-	1	x	2	2	-	-	-	-	-	2	-	9
1911	4	-	-	x	x	-	1	x	-	4	-	-	-	-	1	2	-	12
1912	2	-	-	x	x	-	2	x	1	3	-	-	1	-	-	1	-	10
1913	-	-	-	x	x	-	2	x	-	4	-	-	-	-	-	-	-	6
1914	2	-	-	x	x	-	-	x	-	4	-	-	2	-	-	4	-	12
1915	-	-	-	x	x	-	1	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1

*Poznámka: V jednom případě se jednalo o vlastní porod K. Halounové, který (údajně) sama vedla.

Zdroje: SOA Praha, Sbirka matrik, farní úřady Bakov nad Jizerou, Březina, Boseň, Kněžmost, Mnichovo Hradiště.

*Note: In one case it was own delivery of K. Halounová, which she (allegedly) conducted herself.

Sources: State Regional Archives in Prague, Collection of parish registers, parish offices Bakov nad Jizerou, Březina, Boseň, Kněžmost, Mnichovo Hradiště.

Acknowledgements

Za konzultaci děkuji paní doc. PhDr. Alici Velkové, Ph.D., a panu prof. PhDr. Milanu Hlavačkovi, CSc. Za připomínkování rukopisu děkuji panu PhDr. Vojtěchu Kesslerovi, Ph.D.

Referencies

Primární prameny / Primary sources

Muzeum města Mnichovo Hradiště, Alfréd Hořice, strojopis.

Muzeum města Mnichovo Hradiště, Pozůstalost Aloise Svobody.

Národní archiv, Policejní ředitelství I, konškripce, kar. 156.

Státní oblastní archiv Praha, Sbirka matrik, farní úřad Boseň, kn. č. 17, 18, 20, 22, 23, 24; farní úřad Bakov nad Jizerou, kn. č. 13; farní úřad Kněžmost, kn. č. 4; farní úřad Mnichovo Hradiště, kn. č. 24.

Státní okresní archiv Mladá Boleslav, Archiv obce Boseň, Obecní kronika boseňská I, rukopis.

Státní okresní archiv Mladá Boleslav, Archiv obce Boseň, Evidence osob trestaných, inv. č. 5.

Státní okresní archiv Mladá Boleslav, Sčítání lidu, Boseň, 1869, 1890, 1900 a 1910.

<https://www.bahnoprahy.cz> (1. 2. 2023).

Sekundární prameny / Secondary sources

[Anonym]. 1888. Z Bosně. *Jizeran*, 9 (77), 22. 9. 1888, archová příloha.

B. K. 1881. Skalní byty v Boleslavsku. *Světovzor*, 15 (17), 201.

Bahenský, F. 2002. Skalní architektura v České republice. *Český lid*, 89, 239–256.

- Baláš, E. 1959. Výzkum vesnických sídel a lidových staveb. *Československá etnografie*, 7, 326.
- Baláš, E. 1960. Výzkum vesnických sídel, staveb a skalních obydlí v roce 1959. *Československá etnografie*, 8, 226.
- Baláš, E. 1961. Výzkum vesnických sídel a staveb. *Československá etnografie*, 9, 214–216.
- Baláš, E. 1962. Výzkum vesnických sídel a staveb ÚEF v roce 1961. *Československá etnografie*, 10, 420.
- Baláš, E. 1963. Výzkum vesnických sídel a lidových staveb v roce 1962. *Český lid*, 50, 316–317.
- Baláš, E. 1964. Výzkum vesnických sídel a lidových staveb v roce 1963. *Český lid*, 51, 240–241.
- Čáňová, E. 1983. Rekonstrukce rodin (příspěvek k metodice historickodemografického výzkumu). *Archivní časopis*, 33, 17–23.
- Čáňová, E. 2003. K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov. *Historická demografie*, 27, 243–249.
- Dokoupil, L. 2011. Demografie dělnictva v československé a české historiografii. In *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia. Sborník z konference věnované 95. výročí narození Arnošta Klímy*, 40–49. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Gersdorfová, Z. – Hložek, J. – Menšík, P. 2018. Úvod do problematiky dokumentace tzv. valečovského „městečka“, k. ú. Boseň, okr. Mladá Boleslav. In Hajšman, J. – Mikota, P. – Trnka, R. (eds.), *Na stopě (pre)historii jihozápadních Čech 2. Sborník přátel k životnímu jubileu Petra Rožmberského*, 41–49, Plzeň: Petr Mikota.
- Himl, P. 2007. *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Praha: Argo.
- Hlavačka, M. a kol. 2014. *České země v 19. století I*, Praha: Historický ústav AV ČR.
- Hnyk, P. 2021. *Skály a lidé. 2. díl. Lidé*, Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Holubec, S. 2009. *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Jemelka, M. (ed.). 2011–2015. *Ostravské dělnické kolonie I–III*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Jemelka, M. 2004. Populace Šalomounské hornické kolonie v Moravské Ostravě (1890–1930). *Historická demografie*, 28, 157–201.
- Jemelka, M. 2007. *Na kolonii. Život v hornické kolonii dolu Šalomoun v Moravské Ostravě do začátku socialistické urbanizace*. Ostrava: Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava.
- Jemelka, M. 2008. *Na Šalomouně. Společnost a každodenní život v největší moravskoostravské hornické kolonii (1870–1950)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Jemelka, M. 2008. *Z havířských kolonií aneb Jak se žilo havířským rodinám*. Ostrava: Repronis.
- Kárníková, L. 1965. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha: ČSAV.
- Knop, K. – Peřina, I. 2009. K otázce ukrývání dobytka v pískovcových skalách. *Minulosti Českého Švýcarska*, 6, 28–40.
- Kocová, J. 1974. První havíři na nučických šachtách. *Středočeský sborník historický*, 9, 51–63.
- Kredba, V. 1881. *Květy z českých luhů. Bajky, přípodobnění, pohádky a místopisné vzpomínky*. Praha: J. Otto.
- Kysela, F. 1888. Na Valečově a Mužském. *Hlasy pojizerské*, 3 (19), 7. 10. 1888, 7.
- Lenderová, M. a kol. 2019. *Ženy s kufříkem a nadějí. Porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století*, Praha: Karolinum.
- Matějček, J. 1986. Některé ekonomické a sociální předpoklady vývoje dělnické rodiny v období kapitalistické industrializace českých zemí. *Historická demografie*, 10, 161–176.

- Matějček, J. 1998. Příspěvek k popisu materiálních pozic chudého venkovského obyvatelstva, řemeslnického a průmyslového dělnictva v Českých zemích ve druhé polovině 19. a na začátku 20. století. In Kárník, Z. (ed.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí 2. Z dob rakouských a předlitavských 1848–1918*, 115–136, Praha: Karolinum.
- Maur, E. 1982. Metoda rekonstrukce rodin v historické demografii. *Demografie*, 24, 101–102.
- Moravcová, M. – Robek, A. – Štastná, J. 1981. *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia.
- Nečas, C. 2008. Rom – Cikán – Příklad Martina Daniela vulgo Nosála. In Fasora, L. – Hanuš, J. – Malíř, J. (eds.), *Člověk na Moravě 19. století*, 478–490, Brno: CDK.
- Piller, J. – Adamovič, J. 2019. *Kokořínsko. Jak mluví skály*, Hostivice: Baron.
- Podroužek, K. – Gabriel, F. 2007. Typy objektů valečovského „městečka“. *Archeologia historica*, 32, 211–224.
- Podroužek, K. 1997. „Barušky“ – lidová architektura v pískovcovém podloží. *Průzkumy památek*, 4 (2), 57–66.
- Podroužek, K. 2004. Sezónní obytné objekty v pískovcích. *Minulosti Českého Švýcarska*, 3, 142–159.
- Podroužek, K. 2012. *Sušárny ovoce na Dubsku a Kokořínsku. Minulosti Českého Švýcarska*, 8, 81–97.
- Podroužek, K. 2018. *Člověk a pískovec. Tři případové studie osídlení pískovců s teoretickým úvodem o metodě formální analýzy archeologizovaných staveb*, Praha: Scriptorium.
- Sezima, J. 1959. Z krás a pamětihodností našeho kraje. *Skaláci. Cesta míru*, 8 (79), 9. 7. 1959, 3.
- Sommer, J. G. 1834. *Das Königreich Böhmen. Zweiter Band, Bunzlauer Kreis*. Prag: J. G. Calve.
- Svoboda, A. 1944. Rozpomínky. *Pojizerské listy*, 59 (100), 15. 12. 1944, 2.
- Šimák, J. V. 1930. *Soupis památek historických a uměleckých v okrese mnichovohradištském I*. Praha: Archeologická komise při Akademii věd a umění.
- Štěpán, L. 1991. Bydlení vesnické chudiny na Havlíčkobrodsku. *Havlíčkobrodsko*, 4, 4–6.
- Štěpánek, L. 1979. Vývoj pražských nouzových kolonií a život jejich obyvatel. *Pražský sborník historický*, 9, 139–153.
- Tausch, J. 1996. Příbytky nemocných a nejchudších. Venkovské chudobince na Pelhřimovsku a Jihlavsku v letech 1900–1938. *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských*, 10, 291–312.
- Tlamsová, H. – Černý, V. 2019. Okolnosti uzavírání sňatků „světských“ osob od konce 18. do první třetiny 20. století. *Historická demografie*, 43, 67–99.
- Tůmová, V. – Štěpánek, L. 1965. Pražské nouzové kolonie. *Český lid*, 52, 186–191.
- Tůmová, V. 1971. *Pražské nouzové kolonie*. Praha: ČSAV.
- Vaňková, A. 1998. O skalním obydlí v Podkosti. *Zpravodaj Šrámkovy Sobotky*, 35 (5), 38–39.
- Velková, A. 2009. *Krutá vrchnost, ubozí poddání? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha: Academia.
- Votrubec, C. 1959. Zanikání nouzových kolonií na území Prahy. Příspěvek k zeměpisu velkoměsta. *Sborník Československé společnosti zeměvědné*, 64 (1), 6–12.
- Votrubec, C. 1962. Ke studiu zanikajících nouzových kolonií na území Československa. *Československá etnografie*, 10, 109–126.
- Zimmerman, V. – Randus, V. – Piller, J. 1996. *Jeskyně, skalní hrádky a mlýny Kokořínska*. Mělník.

